

TÜRKİYE'DE YARDIM EKONOMİSİ

EKOSİSTEME YÖNELİK BİR MODEL ÖNERİSİ

ALİ DOĞAN

POLİTİKA NOTLARI

İLKE PN 57 | OCAK 2024

İLKE Yayın No: 214

E-ISBN: 978-625-8350-68-5

DOI: <http://dx.doi.org/10.26414/pn057>

Editör: Melih Turan

Yayın Koordinatörü: Mehtap Nur Öksüz

Yayın Sekreteri: Sümeyra Aydın

Tasarım: Betül Berra Kurt

Adres: Aziz Mahmut Hüdayi Mah. Türbe Kapısı Sk. No: 13 Üsküdar/ İstanbul

Telefon: +90 216 532 63 70 | E-posta: ikam@ilke.org.tr | Web: ilke.org.tr

İLKE Vakfı, toplumsal meselelerle ilgili bilgi, politika ve strateji üreten, karar alıcılara yol gösterecek araştırmalar yapan ve gelecek için gerekli birikimin oluşmasına katkı sağlayan bir sivil toplum kuruluşudur.

Bu Politika Notu İslam İktisadi Araştırma Merkezi (İKAM) tarafından hazırlanmıştır. İKAM; "İslam iktisadi" düşüncesinin külli bir şekilde inşası için yetkin fikir ve teorilerin üretilmesini teşvik etmeyi ve yeni çalışmalara zemin teşkil etmeyi amaçlamaktadır.

TÜRKİYE'DE YARDIM EKONOMİSİ EKOSİSTEME YÖNELİK BİR MODEL ÖNERİSİ

ÖZET

Bu politika notunda, öncelikle yardım ekonomisinin büyüklüğü ve Türkiye'nin bunun içindeki payı ortaya konmaya çalışılmıştır. Akabinde, bu büyük resimde çok önemli bir yere sahip olan Türkiye'nin devlet-sivil toplum dengesine dair mevcut durumu değerlendirilmiş, bu açıdan hedef bir konumlanma tarif edilmiş ve bu doğrultuda ekosistemdeki ana aktörlerin genel rolleri ve uygulayabilecekleri yardım modelleri ele alınmıştır. Ana aktörler olarak; merkezi devlet organları, kamusal ajanslar, belediyeler, vakıflar, dernekler, bağışçılar (bireyler ve kurumlar) ve gönüllüler kabul edilmiş, bu aktörlerin rolleri mümkün olduğunca birbirinden ayrıştırılmaya çalışılmakla birlikte, birbirleri ile ilişkileri tarif edilmeye çalışılmıştır. Genel olarak, Türkiye'deki sosyal devlet geleneğinin farkındalığı ile sivil toplumun yardım faaliyetlerinin daha fazla içinde olduğu bir yapı önerilmiş, kamusal ajans adıyla hibrit yeni bir örgütsel form önerisinde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yardım ekonomisi, insani yardım, bağış, gönüllülük, kamusal ajans.

Atıf: Doğan, A. (2024). *Türkiye'de Yardım Ekonomisi: Ekosisteme Yönelik Bir Model Önerisi* (Politika Notu: 2024: 57). İstanbul: İLKE İlim Kültür Eğitim Vakfı.

YAZAR HAKKINDA

Ali Doğan

Ali Doğan, lisans ve yüksek lisans eğitimini İTÜ Endüstri Mühendisliği bölümünde tamamlamıştır. Doktora eğitimine İTÜ İşletme bölümü Yönetim & Organizasyon alanında devam etmektedir. 2006-2012 yılları arasında İstanbul Büyükşehir Belediyesi Strateji Geliştirme Departmanında proje ve program yöneticisi olarak çalışmış; çeşitli kurumsal gelişim projelerinde rol almıştır. 2012-2020 yılları arasında Yeryüzü Doktorları Derneğinin Genel Müdürlüğünü yürütmüş, bu süreçte sivil toplumda kurumsallaşma üzerine temel süreçlerin tasarım ve uygulamasına yönelik çalışmalar gerçekleştirmiştir. 2020 yılı mart ayı itibarıyla TÜBİTAK'ın Strateji ve Yönetim Sistemleri alanında araştırma ve danışmanlık projeleri yürüten enstitüsü olan TÜSSIDE'de Enstitü Müdür Yardımcılığı görevini yürütmeye başlamıştır. Örgütsel analiz, tasarım ve gelişim; stratejik yönetim, proje & program yönetimi; nitel ve nicel araştırma yöntemleri, sivil toplumda kurumsallaşma ve kaynak geliştirme yazarın üzerinde çalıştığı konulardır.

Giriş

Günümüzde sosyal, ekonomik ve ekolojik dinamikler her geçen gün daha karmaşık hâle gelmektedir. Kaynak tüketiminde müsrif, lüks bir yaşam tarzı içindeki insanlar ile hayatta kalma mücadelesi veren, temel kaynaklara erişimi dahi mümkün olmayan insanlar arasındaki açıklığın giderek arttığı bir dönem yaşanmaktadır. Diğer yandan, yaşanan afetler ve özellikle Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan krizler, son otuz yılda insani ihtiyaçların küresel ölçekte çok büyük bir ivme ile artmasına neden olmuştur (Carbonier, 2015). Bu süreçte, bu olumsuz manzaranın çözümüne yönelik bir yardım ekonomisi oluş-

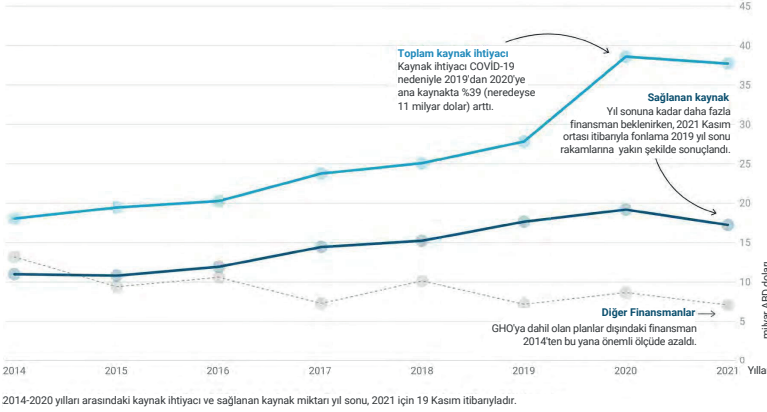
Son otuz yılda yaşanan afetler ve krizler, insani ihtiyaçların küresel ölçekte büyük bir ivme ile artmasına neden olmuştur.

muştur. Literatürde net bir tanımı bulunmamakla birlikte, uluslararası kuruluşlar, devletler, sivil toplum kuruluşları, şirketler ve bireyler tarafından yapılan yardımların toplamı olarak kabul edebileceğimiz yardım ekonomisinin gelinen noktada nitelik ve nicelik açısından yeterli bir seviyede olduğunu

söylemek maalesef pek mümkün görünmemektedir. Bu kapsamda, tarihsel süreçte farklı sosyoekonomik bağlamlarda gelişen ve yaygınlaşan yardım modelleri ile yeni ve hâlen sorgulanan modeller söz konusudur. Türkiye ise yıllar içinde kendine özgü bir yardım ekosistemi geliştirmiş, Osmanlı'dan miras aldığı köklü vakıf geleneği ile özellikle 2010'lu yıllar itibari ile hem ülke sınırları içerisinde hem de dünya genelinde hatırı sayılır bir yardım ekonomisi oluşturmuştur. Bu noktada; küresel ölçekte yardım ekonomisinin geldiği seviyede Türkiye'nin konumunu tespit etmek, daha sürdürülebilir bir yardım ekosistemi için Türkiye'de devlet ve sivil toplum dengesine dair gelişimi incelemek ve bu kapsamda gelişen yardım modellerini ve örgütlenme biçimlerini kritik etmek önemlidir.

Yardım Ekonomisi: Uluslararası kuruluşlar, devletler, sivil toplum kuruluşları, şirketler ve bireyler tarafından yapılan yardımların toplamı.

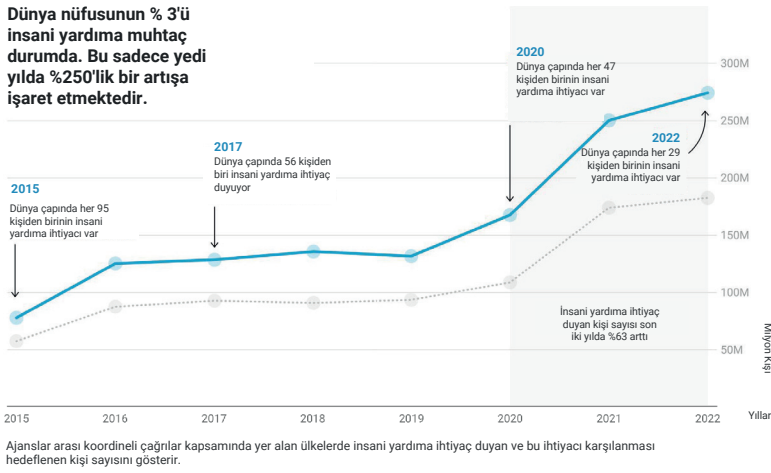
Ajanslar Arası Koordineli Çağrılar: Kaynak Açığı (2014–2021)

Şekil 1. Kaynak Açığı (Milyar ABD Doları, 2014 – 2021)

Kaynak: UN OCHA, 2022

Dünya nüfusunun % 3'ü insani yardıma muhtaç durumda. Bu sadece yedi yılda %250'lik bir artışa işaret etmektedir.

Şekil 2. Yardıma İhtiyaç Duyan İnsan Sayısı (Milyon 2015 – 2022)

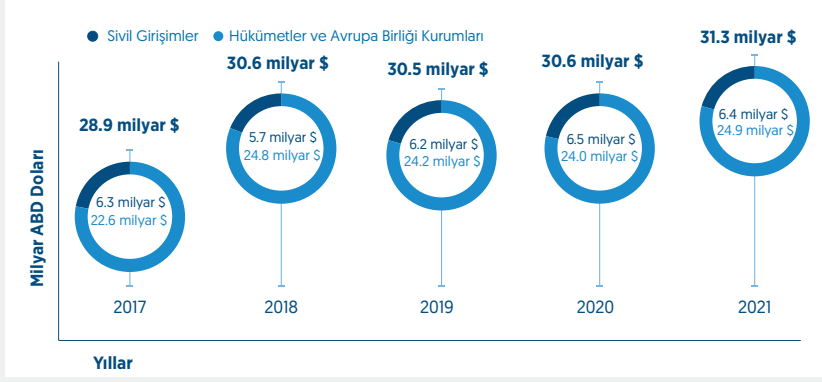
Kaynak: UN OCHA, 2022

Yardım Ekonomisinde Küresel ve Yerel Dinamikler

Yardım ekonomisine ilişkin verilerin tek elde toplandığı bir mekanizma bulunmadığından küresel ölçekte yardım ekonomisinin büyüklüğüne dair net bir bilgiye ulaşmak mümkün olmasa da yapılan araştırmalar genel bir görünüm sunmaktadır.

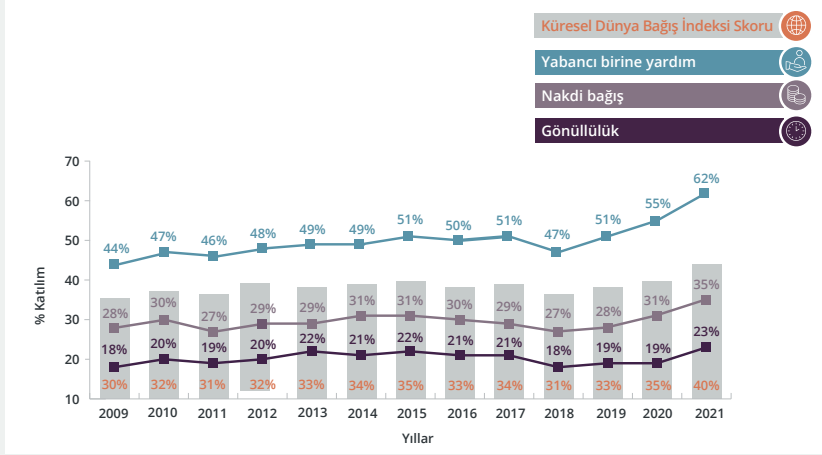
Birleşmiş Milletler İnsani Yardım Koordinasyon Ofisi (UN OCHA) tarafından hazırlanan *Global Humanitarian Overview 2022* raporundan alınan Şekil 1'deki grafikte, 2014-2021 yılları arasında

uluslararası yardım kuruluşlarının talep ettiği insani yardım kaynak ihtiyacı, ihtiyacın karşılanan kısmı ve aradaki açık görülmektedir. Ortaya çıkan ihtiyacı karşılamak için oluşturulan kaynak miktarı zaman içerisinde artış gösterse de bu artış ortaya çıkan ihtiyacın daima altında kaldığı için aradaki açık kapatılamamaktadır. Gelinek noktada, 2021 yılında ihtiyaç olarak tespit edilen kaynak miktarı 37,7 milyar ABD doları olarak görünürken bu ihtiyacın ancak 17,2 milyar ABD doları (%46) karşılanmış durumdadır. Aynı rapora göre 2022'de dünya çapında 274 milyon insanın insani yardıma ihtiyaç duyacağı öngörülmüş,

Şekil 3. Uluslararası İnsani Yardım (Milyar ABD Doları, 2017 -2021)

Kaynak: Development Initiatives, 2022

Şekil 4. Küresel Bağış İndeksi Skorları (% , 2009 – 2021)

Kaynak: (CAF, 2022)

bu insanların 183 milyonuna ulaşılması hedeflenmiştir. Şekil 2'de görüleceği üzere yardıma ihtiyacı bulunan insan sayısı toplam dünya nüfusunun %3'ü seviyesinde olup, son yedi yılda bu oranın 2,5 kat arttığı vurgulanmaktadır.

Başka bir raporda yer alan Şekil 3'te de görüldüğü üzere, 2021'de dünya çapında 306 milyon insanın insani yardıma ihtiyaç duyduğu değerlendirilmiştir; bu ihtiyacın giderilmesi için sivil girişimler (bireyler, vakıflar, dernekler, şirketler vb.), hükümetler ve Avrupa Birliği kurumları tarafından 31,3 milyar ABD doları kaynak ayrıldığı kaydedilmiştir (Development Initiatives, 2022).

Diğer yandan, CAF (Charities Aid Foundation) tarafından *World Giving Index* adıyla 2009 yılından

beri yürütülen en büyük bağış araştırmalarından biri olan çalışmada, aşağıdaki 3 temel sorunun cevabı aranarak yıllar içinde oluşan eğilimler tespit edilmeye çalışılmaktadır:

Geçtiğimiz ay aşağıdakilerden herhangi birini yaptınız mı?

- Bir yabancıya veya tanımadığınız birine yardım ettiniz mi?
- Bir hayır kurumuna bağış yaptınız mı?
- Bir hayır kurumunda gönüllü olarak bir faaliyette bulundunuz mu?

Şekil 4'te görüleceği üzere yabancı birine yapılan yardımda, yıllar içinde %44'ten %62'ye artış; nakdi bağış ve gönüllülükte ise sırasıyla

Tablo 1. CAF World Giving Index Raporlarında Türkiye Skorları (% , 2014, 2018, 2021, 2022).

Yıllar	Ülke Sayısı	Genel		Yardım Etme		Nakdi Bağış		Gönüllülük	
		Sıralama	%	Sıralama	%	Sıralama	%	Sıralama	%
2014	135	128	18	106	38	112	12	132	5
2018	144	131	20	113	40	122	12	126	9
2021	114	78	31	48	59	75	25	99	10
2022	119	63	40	16	75	57	33	104	11

Kaynak: CAF, 2014, 2018, 2021, 2022

%27-35 ve %18-23 aralığında bir dalgalanma gözlenmektedir.

Yardım ekonomisi konusuna farklı açılardan, farklı ölçeklerde ve farklı yöntemlerle yaklaşan başka araştırmalar da bulunmaktadır. Bu politika notunda öne çıkan ve genel eğilimleri daha iyi görmemizi sağlayan verilere yer verilmiştir. Verilere tek elden ulaşılamaması nedeni ile ülke veya faaliyet alanı açısından çıkarımlar yapabilmek için ilgili ülke veya faaliyet alanına yönelik araştırmaların takip edilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda aşağıda Türkiye özelindeki verilere mercek tutulacaktır.

Türkiye’de Bireysel Bağışçılık ve Hayırseverlik adıyla 2006, 2016, 2019 ve son olarak 2021 yılında gerçekleştirilen çalışmalar Türkiye’de bireysel bağışçılık ve hayırseverlik konusunda yıllar içindeki eğilimi izleme imkânı sağlamaktadır. Türkiye’de yardım ekonomisinin büyüklüğüne ilişkin bu çalışmalardaki temel bulgular şöyledir (Aytaç & Çarkoğlu, 2021):

- Türkiye’de bireylerin bir sene içinde yaptığı bağış ve yardımların toplamı 2015 yılında 228 TL, 2019 yılında 303 TL, 2021 yılında 983 TL olarak hesaplanmıştır. 2019 yılındaki tutarın enflasyon düzeltmesi ile 2021 yılı karşılığı 433 TL’dir. Bu açıdan bağış ve yardım miktarında bu iki yıllık süreçte önemli bir artış gözlenmektedir. Bu artışın ilgili dönemde yaşanan salgın ve doğal afetlerle direkt ilişkili olduğu düşünülmektedir.
- Bu tutarların ilgili yıldaki GSYH’ye oranı ise 2015’te %0,8, 2019’da %0,5 ve 2021’de %0,95’tir. Buradan bireysel bağış ve yardımlarla ilgili ekonominin önemli bir düşüşten sonra eskisinden daha yüksek bir seviyeye çıktığı görülmektedir. Çalışmanın 2023 yılında yeniden yapılması durumunda, 6 Şubat’ta yaşanan depremlerin bağış ve yardımlara benzer şekilde artırıcı etki edeceği öngörülmektedir.

Bu bulgular, CAF tarafından küresel ölçekte yürütülen *World Giving Index* raporlarındaki

Tablo 2. İnsani Yardım Raporlarında Türkiye Skorları (2015-2021)

Yıllar	Genel Tutar (Milyar USD)	Tutar (Milyar USD)	Tutara Göre Sıralama	GSYH İçindeki Payı (%)	GSYH İçindeki Paya Göre Sıralama
2015	28,0	3,2	2	0,37	1
2016	27,3	6,0	2	0,75	1
2017	28,9	8,1	1	0,85	1
2018	30,6	8,4	1	0,79	1
2019	30,5	7,6	1	0,84	1
2020	30,6	8,0	2	0,98	1
2021	31,3	5,6	2	0,86	1

Kaynak: Development Initiatives, 2022

Türkiye'ye dair bulgularla önemli paralellikler arz etmektedir.

Diğer yandan Türkiye, 2015 yılından beri, yapılan toplam bağış ve yardım miktarının GSYH'ye oranıyla tanımlanan cömertlik endeksine (generosity index) göre birinci sırada; toplam bağış ve yardım miktarına göre ise ya birinci ya da ikinci sırada yer almaktadır (Development Initiatives, 2022).

Tüm bu verileri birlikte değerlendirdiğimizde aynı konuya ilişkin verilerde anlamlı düzeyde farklılıklar görülmektedir. UN OCHA tarafından hazırlanan raporda 2021 yılı için insani yardım ihtiyacı olarak belirlenen miktar 37,7 milyar ABD doları, karşılanan miktar 17,2 milyar ABD doları olarak verilirken; *Development Initiatives* tarafından hazırlanan raporda karşılanan miktar 31,3 milyar USD olarak verilmiştir. Bu farkın iki raporun

beslendikleri kaynağın farklılığından oluştuğu düşünülmektedir. UN OCHA bir Birleşmiş Milletler Ofisi olarak veriyi sahadaki insani yardım koordinatörlükleri aracılığı ile toplamaktadır. *Development Initiatives* ise özel bir araştırma şirketi olup küresel, bölgesel ve ulusal düzeylerde oluşturduğu partner ağı aracılığı ile veri temin etmektedir. UN OCHA raporunda bu veriler "UN ajansları arasında koordine edilen yardım çağrıları kapsamında" ifadesi ile sunulmaktadır. *Development Initiatives* ise "Sivil girişimler, Hükümetler ve Avrupa Birliği Kurumları" kırımında bir rapor sunmaktadır. Bu açıdan, küresel ölçekte insani yardım ihtiyacının 2021 yılı için 37,7 milyar ABD dolarından; insani yardım için ayrılan kaynak miktarının ise 31,3 milyar ABD dolarından bir miktar yüksek olabileceği düşünülebilir. 2021 yılında insani yardım için ayrılan kaynak miktarının konservatif bir yaklaşımla yaklaşık olarak 35

milyar ABD doları olduğu kabul edilir, 2021 yılı dünya geneli GSYH toplamının ise 96,51 trilyon ABD doları olduğu dikkate alınır (World Bank, 2022) yardım ekonomisinin dünya genelindeki payı yaklaşık olarak %0,036 olarak hesaplanır. Türkiye'nin GSYH'sine göre yaptığı yardımların oranı TÜSEV Türkiye'de Bireysel Bağışçılık ve Hayırseverlik 2021 raporuna göre %0,95; *Development Initiatives Global Humanitarian Assistance 2021* raporuna göre %0,86 olarak hesaplanmıştır. TÜSEV raporunun sadece bireysel bağışları içerdiği, *Development Initiatives* raporunun ise hem sivil girişimler hem de hükümet ve AB kurumları yardımlarını içerdiği göz önüne alındığında, büyük ihtimalle gerçek oranın bu iki oranın toplamından yani %1,81'den bir miktar daha düşük olduğu düşünülebilir. Netice olarak kabaca %0,95-1,81 arasında olacağı görünen bu oranın yukarıda hesaplanan %0,036'dan kat be kat yüksek olduğu aşikârdır. Bu da Türkiye'nin insani yardım ihtiyacına kendi imkânlarına nispeten ne kadar fazla katkı sunduğunu açıkça göstermektedir.

Yardım Ekosisteminde Devlet-Sivil Toplum Dengesi ve Türkiye

Buraya kadar anlatılan genel resimde de görüldüğü üzere yardım ekosisteminde öne çıkan aktörler uluslararası kurum ve kuruluşlar, devletler ve STK'lardır. Dolayısıyla, herhangi bir bağlamdaki yardım ekosisteminin ve uygulanan yardım modellerini geliştirebilmek için öncelikle devlet-sivil toplum dengesi açısından ilgili bağlamı anlamak kritik öneme sahiptir.

Yardım ekosisteminin ve yardım modellerini geliştirebilmek için devlet-sivil toplum ilişkilerini anlamak kritik öneme sahiptir.

Devlet-sivil toplum ilişkilerinde sivil topluma dair şu roller öne çıkmaktadır: *ikame edici (substitute)*, destekleyici (*supplement*), tamamlayıcı (*complement*), karşıt (*adversary*) (Anheier, 2005); müşterek (*cooperative*), ortaklaşa (*co-optive*) ve çatışmacı (*confrontational*) (Najam, 2000). Bazı örneklerde devlet, yardım fonksiyonuna ilişkin bazı görevleri icra etmekte ve STK'lara daha fazla inisiyatif vermektedir. STK'lar bu gibi yapılar da hizmet sunumu açısından işbirlikçi ve ikame edici roller üstlenmekle birlikte, hakların savunuculuğu açısından çatışmacı ve karşıt rollerle devlete karşı güçlü bir tutum dahi sergileyebilmektedir. Bazı örneklerde ise devlet tüm politika ve süreçleri tanımlamakla birlikte bu kapsamdaki işleri büyük ölçüde kendi organları ile icra etmekte, STK'lara en fazla destekleyici, tamamlayıcı veya işbirlikçi olarak birtakım görevlerin icrası rolünü vermektedir. Bazı örneklerde de bu iki eğilimin arasında farklı şekillerde oluşmuş dengeler söz konusudur.

Bu tercihlerin, arka planda, ülkelerin genel ekonomik modelleri ile ilişkili olduğu görülmektedir. ABD, İngiltere, Kanada, Avustralya gibi ekonomisi liberal modele göre ilerleyen ülkelerde,

her birinin hikayesi birbirinden oldukça farklı ve zaman içerisinde pek çok aşamadan geçerek şekillenmiş olmakla birlikte, STK'lara daha fazla inisiyatifin bırakıldığı bir genel konumlama ile karşılaşılmaktadır. Rusya, Çin gibi komünist yönetim geleneğine sahip olan ülkelerde sosyal hizmetlerin neredeyse tamamen devlet tarafından verilmesi yönünde bir genel konumlanma söz konusudur. Dolayısıyla bu ülkelerde sivil toplumun gelişmemiş olduğu gözlenir. Klasik dönemin güçlü devletlerini simgeleyen Fransa ve Almanya'da ise farklı tarihsel arka planları olmakla birlikte devlet ve sivil toplum arasında iş birliği bir model gelişmiştir. Bu yapı içinde STK'lar çok büyük ve gelişmiş yapılara dönüşmüştür (Anheier, 2005). Yine de bu ülkelerde sivil toplumun devlet karşısında daha güçlü bir konumda olduğu söylenemez. Bu ülkelerde STK'lar, devletin belirlediği çerçevede, âdeta devletin birer ajansı gibi çalışırlar. Bu durum, bu gibi ülkelerin sadece kendi içinde verdikleri hizmetlerde değil, aynı zamanda yurt dışında verdikleri sosyal yardım hizmetlerinde de geçerlidir.

Birkaç araştırmada edinilen nicel bulgular konuya dair yapılan bu değerlendirmeleri desteklemektedir. Bir araştırmaya göre devlet desteğinin sivil toplum gelirleri içindeki payı ABD'de %36, Avustralya'da %31, İngiltere'de %47, Fransa'da %58, Almanya'da %64'tür (Salamon vd., 2003). Harvard Kennedy School tarafından yürütülen *Global Philanthropy Report*'a göre ise araştırma kapsamında tespit edilen vakıfların %90'ından fazlasını bağımsız vakıflar oluşturmakla birlikte, vakıfların yarısından fazlası hükümet önceliklerine uyumun önemli olduğunu vurgulamıştır. Araştırmaya göre, bağımsız vakıflar Amerika Birleşik Devletleri'nde (%96) ve Avrupa'da (%87)

baskın olan modeldir. Özel işletmeler tarafından kurulan vakıflar ise Latin Amerika'da ön plandadır (%50). Hükümete bağlı vakıflar Çin'de (%38) ve BAE'de (%73) yaygındır. Afrika'da ise aile vakıflarının yaygın olduğu görülmektedir (%35) (Johnson, 2018). Bu oranlar, daha "liberal" ve sivil topluma daha fazla inisiyatif bırakan yapılar ile sivil toplumu destekleyerek faaliyetler yürütse de daha "sosyal devlet" formundaki yapıların birbirinden ayrıştığına dair bir gösterge olarak kabul edilebilir.

Bu çerçeveden hareketle Türkiye'de devlet-sivil toplum dengesine bakacak olursak, Türkiye'nin yine kendine has bir tarihsel bağlama sahip olmakla birlikte, Fransa ve Almanya örneğine benzediğini söyleyebiliriz. Türkiye Cumhuriyeti, "güçlü bir sosyal devlet" olan Osmanlı Devleti'nden bu mirası devralmıştır. Osmanlı Devleti döneminde vakıf müessesesi çok güçlü ve önemli bir yere sahiptir. Günümüzde merkezi ve yerel devlet kurumları tarafından yürütülen sosyal ve teknik hizmetlerin çoğu, Osmanlı döneminde vakıflar aracılığıyla yürütülmüştür. Mahallenin çeşmesinden camisine, sağlık ocağından medresesine kadar çoğu hizmet vakıfların himayesinde gerçekleştirilmiştir. Neticede, toplumun yerel dinamikleri için bu vakıflar oldukça önemli bir işleve sahip olmuşlardır. Buna rağmen Osmanlı'da sivil toplumun devlete nazaran daha güçlü bir konumda olduğunu söylemek güçtür. Osmanlı geleneğinde devlet her zaman en güçlü konuma sahip olan aktördür.

Türkiye'de devlet, sivil toplumu desteklemekle birlikte birtakım hizmetleri sivil toplumun desteği ve iş birliği ile yürütmeye çalışmaktadır. Osmanlı döneminde, devletin sunduğu hizmetleri

ikame eden bir yapıdaki vakıf müessesesinin yerini, destekleyici, tamamlayıcı veya iş birlikçi rollerdeki vakıf ve dernekler almıştır. TÜSEV'in *Türkiye'de Bireysel Bağışçılık ve Hayırseverlik* raporlarında yoksullara yardımı "tüm vatandaşların" ve "STK'ların" görevi olarak görenlerin oranında artış gözlenmektedir (Aytaç & Çarkoğlu, 2021). Bununla birlikte, CAF tarafından yayınlanan *World Giving Index* raporlarında da yardım etme, bağış yapma ve gönüllülükte Türkiye skorları olumlu yönde anlamlı şekilde değişmektedir. Bunlara rağmen, yine TÜSEV raporlarındaki bir bulguya göre yoksullara yardım öncelikle devletin görevi olarak görülmeye devam etmektedir.

Türkiye'de Yardım Ekosistemine Yönelik Bir Model Önerisi

Yardım ekonomisinin daha iyi ve daha sürdürülebilir bir yapıya dönüşmesi için ilgili ekosistemin ve uygulanan modellerin gelişmesi gerekir. Buna yönelik ilk adım, devlet-sivil toplum dengesine dair mevcut konumlanmanın değerlendirilmesi ve hedef bir konumlanmanın tarif edilmesidir. Bu sayede ekosistemdeki ana aktörlerin genel rollerine ve uygulayabilecekleri yardım modellerine yer verilecektir.

Yardım için ayrılan kaynakların ne şekilde kullanıldığı, meşruiyeti en çok sorgulanan konulardan biridir. Kapsam ve ölçek ekonomisi bu açıdan dikkat edilmesi gereken en önemli değerlendirme kriterlerinin başında gelir. Yardım faaliyetlerinde iyi bir kapsam ve ölçek ekonomisi yakalamak ve destek fonksiyonlarına (iletişim-tanıtım, idari giderler vb.) harcanan payın minimum düzeyde

tutulması, eldeki kaynakların faydalanıcılara en fazla şekilde ulaştırılması anlamına gelir.

Ülkemizde sivil toplum kurumlarının imkânları ve faaliyet ölçeği devlete nazaran oldukça düşük düzeydedir. Bununla birlikte, ülkemizde devlet ve sivil toplumun birbirine göre konumlanma biçiminin geçirdiği aşamalar düşünüldüğünde, sivil toplum kurumlarının daha çok destekleyici, tamamlayıcı ve iş birlikçi rollerinin korunması; kendi imkân ve kaynakları ile makul faaliyet ölçeğini yakalayabilen sivil toplum kurumlarının ise istemeleri hâlinde ikame edici veya doğrudan vekil (*agent*) rolünde konumlandırılması makul görünmektedir. Bu kapsamda, burada kastedilen vekil rolünün karşılığı olarak "kamu yararı statüsü"nü yeniden düzenlenmesi önerilmektedir.

"Kamusal ajans" olarak isimlendirilebilecek bu kurumların yönetimi, kuruluşlarındaki vakıf veya dernek statüsüne yönelik özel düzenlemelerle sağlanmalıdır. Yani, belli bir kurumsal olgunluğa erişmiş olan vakıf veya dernekler, faaliyetlerini vakıf veya dernek statüsü ve bu statülerin sağladığı mekanizmalar yerine, kamusal ajans statüsü ve bu statünün sağladığı güçlendirilmiş "kamu yararı statüsü" vb. mekanizmalar ile devam ettirmeyi tercih edebilmelidir. Bu şekilde, yönetimleri STK dinamiklerine, denetimleri kamu kurumlarına yakın, hibrit örgüt formunda yapılar ortaya çıkmış olacaktır. Günümüzdeki Kızılay, Yeşilay gibi dernek statüsünde olmakla birlikte özel düzenlemelere tabi olan yardım kurumları ile TİKA gibi devlet organlarının da bu statüye alınarak yeniden düzenlenmesi ile ekosistemin daha dinamik bir yapı kazanabileceği öngörülmektedir.

Bu bağlamda, vakıf ve dernek yapılarının daha çok destekleyici, tamamlayıcı ve iş birlikçi rollerde konumlandırılması daha uygun olmakla birlikte, kendi içlerinde farklılaşması da yerinde olacaktır. Vakıfların, tanımı gereği bir "akar"a, yani sürdürülebilirlik problemini baştan çözecek bir kaynağa dayanma zorunluluğu kesinlikle gözetilmelidir. Vakıflar, vakfedenleri bir kişi veya grup olsa dahi bağış ve gönüllük desteğine açık bırakılmalıdır. Ancak, vakıflar, bu bağış ve gönüllülük destekleri olmadan da vakıf senedinde çerçevelediği faaliyetlerini sürdürebileceği bir finans ve yönetim modeline sahipse kurulmalıdır. Diğer yandan, faaliyet alanı olarak vakıfların bireylere doğrudan hizmet sunma-uygulamayı doğrudan icra etme-rolleri ile dernekleri veya muhtelif girişimleri fonlayan bir yapıda konumlandırılması da önemlidir. Ülkemizde çok yaygın olmayan, daha çok aile vakıfları ile şirket vakıfları tarafından benimsendiği görülen bu hibe modelinin gelişmesine yönelik çalışmalar yardım ekonomisinin büyümesine katkı sağlayacaktır.

Derneklerin ise daha toplumsal örgütlenmeye dönük yapılar olarak, toplumsal bağış ve gönüllülük desteğiyle faaliyetlerini yürütecek şekilde konumlandırılması uygun olacaktır. Kuruluşunda bir "akar", yani sürdürülebilirliğine destek olacak bir kaynağı olmasa da şüphesiz bu yapıların da sürdürülebilir iş modellerine ihtiyacı vardır. Bununla birlikte, vakıflarda kuruluş belgesi olan vakıf senedindeki hükümlerin mütevellî tarafından yerine getirilememesi durumunda devlet bu görevi üzerine almakta, vakfı yaşatmaya devam etmekte iken; derneklerde, dernek tüzüğünde belirtilen şartların yerine getirilememesi durumunda eldeki kaynaklar devlet tarafından ilgili işi yürüten başka bir derneğe aktarılarak söz

konusu dernek kapatılabilmektedir. Toplumsal dinamiklerin harekete geçirilmesini teşvik açısından dernek kurmanın vakıf kurmak kadar zorlaştırılmaması, aksine kolaylaştırılması, ancak görevini icra edemediğinde tasfiyesinin de kolay olması makul bir mekanizma olarak görülmekte ve bu mekanizmanın devam ettirilmesi önerilmektedir.

Bu geleneksel yapılarla birlikte, son yıllarda öne çıkan bazı yeni modeller ve yapılar da yardım faaliyetlerinde önemli işlevler görmektedir. Özellikle ihtiyaç sahiplerine yardım etmekten çok bu kişilerin kendi ayakları üzerinde durmasına vesile olmaya çalışan mikrokredi gibi modeller çok etkili sonuçlar üretmektedir. Kendisini sosyal bir yardım kurumu ile kredi veren bir işletme arasında konumlandırılan, sosyal girişim olarak tabir edilen bu yapılar faaliyetlerini farklı ülkelerde farklı yasal statülerde icra etmektedir. Bazı ülkelerde bu yapılar için sosyal işletme (*social business*) veya kâr amacı gütmeyen şirket (*non-profit company*) gibi statüler söz konusudur (Yunus, Moingeon, & Lehmann-Ortega, 2010). Bunların daha çok yukarıda bahsedilen liberal ekonomik yapılarda etkili olacağı düşünülmektedir. Türkiye gibi daha "sosyal devlet" formundaki yapılarda bu gibi hibrit örgütlerin meşruiyetinin fazlaca sorgulanabileceği, bu nedenle bu yapıların son yıllarda örneği ülkemizde çokça arttığı üzere meslek edindirme kurslarından kredi vermeye kadar belediyeler tarafından birer program şeklinde yürütülmesinin daha uygun olacağı değerlendirilmektedir. STK'ların bu süreçlerde destekleyici, tamamlayıcı veya iş birlikçi rollerde görev almasının anlamlı bir katkı oluşturacağı düşünülmektedir.

Hibrit bir diğ er uygulama olan, ihtiya ç sahibine faiz iş letmeden borç verme ve geniş taksit imkânı sunma, borç yine de ödenemiyorsa yardım fonundan karş ılama şeklinde örnekleri görülen karz-ı hasen gibi modellerin ise vakıf ve dernekler üzerinden devam ettirilmesi uygun görülmektedir. Osmanlı döneminde para vakfı olarak ortaya çıkan, ihtiya ç sahiplerine belli bir faiz oranı ile kredi sağ layan ve bu iş ten elde ettiğ i gelirlerle vakıf senedinde çerçevlenen faaliyetlerini yürüten modelin ise, uygulamalarıyla öncüsü olduğu katılım bankaları bünyesinde veya vakıf katılım bankaları (Bulut & Korkut, 2016) gibi yeni örgütsel formlarda yürütülmeye devam etmesinin, herhangi bir vakıf veya dernek yapısı ile yeniden canlandırılmaya çalışılmamasının daha uygun olacağı değerlendirilmektedir. Neticede, sosyal yardım ile iş letmecilik kurumsal mantıklarının birlikte yer aldığı hibrit örgüt yapıları etrafında şekillenen bu gibi modellerin etkinlik ve verimlilik sağ lama açısından geleneksel modellere göre yürütülmesi daha zor modeller olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla, meş ruyet kazanmış uygulamaların bir karması şeklindeki bu modellerin her bir kurum özelinde dikkatle tasarlanması ve uygulamaya alınması gerekmektedir.

Bu çalışmada yardım faaliyetlerini tüm vatandaşların ve STK'ların görevi olarak görenlerin oranında artış olmakla birlikte bunun daha çok devletin görevi olarak görülmeye devam ettiğ i, "sosyal devlet" formuna göre örgütlenmiş olan Türkiye için yardım faaliyetlerinde sivil toplum örgütlerinin daha fazla katıldığı ve daha önemli roller aldığı bir ekosistem önerilmiştir. Sivil toplumun önerilen bu rolleri yerine getirebilmesi için bağış, iktisadi iş letme, hibe, sponsorluk ve gönüllülük mekanizmalarını iyi şekilde kullanabilmesi kritiktir.

Son yıllarda Türkiye'de *bağış larını* bir sivil toplum kurumu aracılığıyla verenlerin oranındaki artış (2004 %12, 2015 %10, 2019 %12, 2021 %22) (Aytaç & Çarkoğ lu, 2021), Türkiye bağ lamında sivil toplum kurumlarına bağış yapma motivasyonuna ilişkin faktörlerin daha dikkatle ele alınmasının sağlayacağı faydaya bir iş arettir (Dogan, Calik, & Calisir, 2021). Dünya'da ve Türkiye'de nakdi bağış vermeye doğru eğ ilimin her geçen gün arttığı da göz önünde bulundurulduğ unda (Aytaç & Çarkoğ lu, 2021; Johnson, 2018), devlet organları tarafından yürütülen yardım-bağış toplama izni verme, toplanan bağış ların takibi, verilen izinlerin uzatılması veya kapatılması gibi süreçlerin, yardım toplama faaliyetini inkıtaaya uğ ratmayacak şekilde yeniden ele alınması bu ekonominin büyümesini kolaylaştıracaktır.

İktisadi iş letme kurma ve buradan elde edilecek kârın yardım faaliyetinde kullanılması ise diğ er önemli bir kaynak geliştirme yöntemidir. Bu yöntemin vakıf veya dernek fark etmeksizin uygulanmaya devam edilmesi önerilmekle birlikte ilgili ticari faaliyetin türünün ve hangi koşullarda ne şekilde uygulanacağına kurallarının ilgili yardım faaliyeti ile ilgili meş ruiyete zarar veremeyecek şekilde dikkatlice çerçevlenmesi kritik önemde görülmektedir.

Diğ er yandan, sivil topluma daha çok devlet tarafından sağ lanan hibe destek mekanizmalarının güçlendirilmesi, belirli aralıklarla belirli baş lıklarda aç ılan büyük ölçekli hibe desteklerinin yanında küçük ölçekli de olsa prosedürleri daha kısa süren sürekli açık hibe desteklerinin artırılması önemlidir. Bununla birlikte, ticari iş letmeler tarafından yapılan bağış ve sponsorlukların teş vikine yönelik uygulamaların devam ettirilmesi de önemli bulunmakta, aksi durumda

ticari işletmeler tarafından yapılan bağış ve sponsorlukların azalacağı öngörülmektedir.

Gönüllülük ise Türkiye’de son yıllarda artış eğiliminde olan yeni bir mekanizmadır (Aytaç & Çarkoğlu, 2021; CAF, 2021). Özellikle afetlerde ve ekonomik değeri çok yüksek olan teknik konularda gönüllülük katkısının değeri çok kritik bir konuma sahiptir. Ancak sunulmak istenen gönüllü katkının tam olarak istenen zamanda ve istenen şekilde yerine getirilebilmesi için gönüllülüğün profesyonel bir uğraş olarak ele alınması gerekmektedir. Yani, ihtiyaç hâlinde en iyi şekilde organize olabilmek için gönüllü olunan STK’nın iş yapış biçimine ve süreçlerine dair yeterli düzeyde bilgi ve farkındalığa sahip olmak gerekir. Bu işin koordinasyonu şüphesiz STK’larda olmalıdır. Türkiye’de bağış ve gönüllülük faaliyetlerini koordine etmeye yönelik platform kurma girişimleri de bulunmakta olup, kurulan bu platformların kritik bir işlev göreceği düşünülmekte, bu nedenle geliştirilmeleri önerilmektedir.

Sonuç

Bu politika notunda, öncelikle yardım alanındaki küresel dinamikler ve ekonomik büyülikle

birlikte Türkiye’nin bu ekonomik büyüklükteki payı ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda, küresel yardım ekonomisinin büyüklüğünün öne çıkan raporlara dayanarak 2021 yılı itibarıyla 35 milyar ABD doları olarak kabul edilebileceği, bunun da dünya geneli GSYH’ye oranının yaklaşık %0,036 olduğu, Türkiye’nin bu ekonomideki payının ise 2016-2021 yılları arasında toplamda 5,6 ile 8,4 milyar ABD doları arasında olmak üzere GSYH’sine oranla yaklaşık olarak %0,95-1,81 arasında olduğu gösterilmiş; Türkiye’nin küresel ölçekte insani yardım ihtiyacına kendi imkânlarına nispeten ne kadar fazla katkı sunduğunun altı çizilmiştir.

Yardım ekonomisine dair küresel ve yerel dinamiklere yönelik bu genel tespitten sonra, Türkiye’deki devlet-sivil toplum dengesine dair mevcut konumlanma değerlendirilmiş, bu açıdan hedef bir konumlanma tarif edilmiş ve bu doğrultuda ekosistemdeki ana aktörlerin genel rolleri ve uygulayabilecekleri yardım modellerine yer verilmiştir. Ana aktörler olarak merkezi devlet organları, kamusal ajanslar, belediyeler, vakıflar, dernekler, bağışçılar (bireyler ve kurumlar) ve gönüllüler kabul edilmiş, bu aktörlerin rolleri mümkün olduğunca birbirinden ayrıştırılmaya çalışılmakla birlikte, birbirleri ile ilişkileri de tarif edilmiştir.

Öneriler

Sivil toplumun yardım faaliyetlerine katılımı desteklenmelidir.

Türkiye'deki sosyal devlet geleneğinin farkındalığı ile sivil toplumun yardım faaliyetlerinin daha fazla içinde olduğu bir model önerilmiştir. Önerilen modele göre yapılacak düzenlemelerle sivil toplumun yardım faaliyetlerine katılımı daha fazla desteklenmeli ve teşvik edilmelidir.

Mikrokredi gibi çok etkili bir yardım modeli belediyeler üzerinden güçlendirilmelidir.

Karz-ı hasen gibi uygulamalar vakıf veya dernekler üzerinde geliştirilmelidir.

Belli bir kurumsal olgunluğa erişmiş olan vakıf veya derneklere kamusal ajans statüsü kazandırılarak hibrit yeni bir örgütsel form oluşturulmalıdır.

TİKA gibi devlet kurumları ile Kızılay ve Yeşilay gibi dernekler bu statüye dahil edilmelidir.

Vakıf ve derneklerin kuruluş, yönetim ve denetim süreçlerinde, tanımlarından gelen ayrışma daha net tarif edilmelidir.

Çalışmada bağış, hibe, sponsorluk ve gönüllülük gibi mekanizmaların vakıf ve dernekler için kritik yönlerine işaret edilmiştir. Modelin buradaki tespitler ve değerlendirmeler dikkate alınarak hayata geçirilmesi önerilmektedir.

Yukarıda önerilen ekosisteme yönelik yapılacak tercihler çerçevesinde, Türkiye'de yardım ekosisteminin ve oluşturduğu ekonominin şeffaf ve hesap verebilir bir yapıda sürdürülebilmesine yönelik yasal düzenlemelerin yapılması gerekmektedir.

Yasal düzenlemeler, etkin ve sürdürülebilir bir yardım ekonomisi için büyük önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Anheier, H. K. (2005). Nonprofit organizations: Theory, management, policy. In *Social Policy*.
- Aytaç, S. E., & Çarkoğlu, A. (2021). *Türkiye’de bireysel bağışçılık ve hayırseverlik 2021*. Retrieved from <https://tusev.org.tr/userfiles/images/TurkiyedeBireyselBagiscilikveHayirseverlik2021.pdf>
- Bulut, M., & Korkut, C. (2016). A comparison between Ottoman Cash Waqfs (CWs) and modern interest-free financial institutions. *Vakıflar Dergisi*, (46), 23–45. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/adamakademi/article/356273%0Ahttps://dergipark.org.tr/en/download/article-file/411577>
- CAF. (2014). *World giving index 2014*. Retrieved from https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-us-publications/caf_wgi2014_report_1555awebfinal.pdf
- CAF. (2018). *World giving index 2018*. Retrieved from https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-us-publications/caf_wgi2018_report_web_nopw_2379a_261018.pdf?sfvrsn=c28e9140_4
- CAF. (2021). *World giving index 2021*. Retrieved from <https://good2give.ngo/wp-content/uploads/2021/06/caf-world-giving-index-2021.pdf>
- CAF. (2022). *World giving index 2022*. 26. Retrieved from https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-us-research/caf_world_giving_index_2022_210922-final.pdf
- Carbonnier, G. (2015). *Humanitarian economics: War, disaster and global aid market*. New York: Oxford University Press.
- Development Initiatives. (2016). *Global humanitarian assistance report 2016*. Retrieved from <https://devinit.org/documents/640/Global-Humanitarian-Assistance-Report-2016.pdf>
- Development Initiatives. (2017). *Global humanitarian assistance report 2017*. Retrieved from <https://devinit.org/wp-content/uploads/2017/06/GHA-Report-2017-Full-report.pdf>
- Development Initiatives. (2018). *Global humanitarian assistance report 2018*. Retrieved from <https://devinit.org/documents/351/GHA-Report-2018.pdf>
- Development Initiatives. (2019). *Global humanitarian assistance report 2019*. Retrieved from <https://devinit.org/documents/8/Global-Humanitarian-Assistance-Report-2019.pdf>
- Development Initiatives. (2020). *Global humanitarian assistance report 2020*. Retrieved from <https://devinit.org/documents/776/Global-Humanitarian-Assistance-Report-2020.pdf>
- Development Initiatives. (2021). *Global humanitarian assistance report 2021*. Retrieved from <https://devinit.org/documents/1008/Global-Humanitarian-Assistance-Report-2021.pdf>
- Development Initiatives. (2022). *Global humanitarian assistance report 2022*. Retrieved from https://devinit.org/documents/1193/GHA2022_Digital_v8_DknWCsU.pdf
- Dogan, A., Calik, E., & Calisir, F. (2021). Organizational factors affecting individuals to donate to NPOs in the Turkish context. *Voluntas*, 32(2), 303–315. <https://doi.org/10.1007/s11266-020-00207-8>
- Johnson, P. D. (2018). Global philanthropy report. In *Harvard Kennedy School*.
- Najam, A. (2000). The four-C’s of third sector - government relations. *Nonprofit Management & Leadership*, 10(4), 375–396.
- Salamon, L. M. (2003). The resilient sector: The state of nonprofit America. In *The State of Nonprofit America*.
- UN OCHA. (2022). *Global humanitarian overview 2022*. Retrieved from <https://2022.gho.unocha.org/#:~:text=In 2022%2C 274 million people,the highest figure in decades>.
- World Bank. (2022). *Gross domestic product 2021*.
- Yunus, M., Moingeon, B., & Lehmann-Ortega, L. (2010). Building social business models: lessons from the Grameen experience. *Long Range Planning*, 43(2–3), 308–325. <https://doi.org/10.1016/j.lrp.2009.12.005>

İlgili Yayınlarımız

POLİTİKA NOTLARI 44

Üniversite Müfredatları ve Tezler Bağlamında Türkiye'de İslam İktisadi ve Finansı Alanında Üniversite-Sektör İş Birliği

Safa Yıldırım
Hüseyin İçen

ikam

İLKE

POLİTİKA NOTLARI 43

İktisat İzleme Raporu 2021 Çerçevesinde Türkiye Ekonomisinin Mevcut Durumu

Merve SOYLU

ikam

İLKE

No:29

ISLAMIC BANKING AND FINANCE IN SOUTH AFRICA

Abdo Saif Ali

COUNTRY REPORTS 14

ikam

TÜRKİYE'DE YEŞİL EKONOMİ DÖNÜŞÜM İÇİN BİR YOL HARİTASI

İLKE

ikam

İSLAM İKTİSADI 2022 SEÇKİSİ

- AVLAK
- AKİT
- BORÇ
- BORSA
- ENKAYSTAN
- FARZ
- FİNANSE
- İFAK
- İSLAM İKTİSADI
- İSLAM FİNANSE
- İŞ ANLARI
- KARZ İ İSKEN
- KATILIM BANKACILIĞI
- KOPIPO PAZAR
- MÜHÜRİTANLIK
- MÜHÜRİTANLIK
- REFAH

İSLAM İKTİSADI

Batuhan Balga Akarçipe

HİSSE SENEDİ ŞER'İ İZLEME SİSTEMİ

İslam Ekonomisi İçin Bir Değerlendirme

İktisat

Abdülhamit Polat

KÖRFEZ SERMAYESİNİN POLİTİK GÜCÜ

Saudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Hatar Ümeşi

İktisat

Zeynep Hafise Örtün

Mukayeseli Bankacılık

Konvansiyonel Bankacılık ve Karılım Etkinliği

İktisat

kitaplar.com

Türkiye’de yardım ekonomisinin ele alındığı bu politika notunda öncelikle küresel ölçekte yardım ekonomisinin geldiği seviyede Türkiye’nin konumunu tespit edilmeye çalışılmıştır. Daha sürdürülebilir bir yardım ekosistemi için Türkiye’de devlet ve sivil toplum dengesine dair mevcut durum değerlendirilmiş, bu açıdan hedef bir konumlanma tarif edilmiş ve bu doğrultuda ekosistemdeki ana aktörlerin genel rolleri ve uygulayabilecekleri yardım modelleri ele alınmıştır. Ana aktörler olarak; merkezi devlet organları, kamusal ajanslar, belediyeler, vakıflar, dernekler, bağışçılar (bireyler ve kurumlar) ve gönüllüler kabul edilmiş; bu aktörlerin rolleri mümkün olduğunca birbirinden ayrıştırılmaya çalışılmakla birlikte, birbirleri ile ilişkileri tarif edilmeye çalışılmıştır. Genel olarak, Türkiye’deki sosyal devlet geleneğinin farkındalığı ile sivil toplumun yardım faaliyetlerinin daha fazla içinde olduğu bir yapı önerilmiş, kamusal ajans adıyla hibrit yeni bir örgütsel form önerisinde bulunulmuştur.

İLKE
ilim kültür eğitim vakfı

ikam
İSLAM İKTİSADI ARAŞTIRMA MERKEZİ